

Medemenselijkheid was drijfveer voor verzet

MEMORIAAL '40 – '45 VAN EUGÈNE VAN DER HEIJDEN

Door Emmanuel Naaijkens

Verzetsstrijder Eugène van der Heijden legde zijn herinneringen aan de oorlog vast in een persoonlijk gedenkboek.

Bij de viering van zijn tachtigste verjaardag, op 14 juni 2000, presenteerde Eugène van der Heijden zijn *Memoriaal '40 - '45*. Het is een verzameling van artikelen die hij in zijn leven heeft geschreven over zijn belevenissen tijdens de oorlog. De artikelen zijn grotendeels in de jaren negentig verschenen in het blad *Escape*, het verenigingsblad van mensen die in de oorlog betrokken zijn geweest bij pilotenlijnen.

Daarnaast bevat de bundel verschillende documenten en de toespraak die hij heeft gehouden in Waalre op 4 mei 1992, tijdens de herdenking bij het provinciaal gedenktentmonument. *Memoriaal '40 - '45* is eenvoudig uitgegeven, een honderdtal gekopieerde pagina's in een plastic ringbandje in een beperkte oplage. Het gedenkteken had hij samengesteld voor zijn naaste familieleden en enkele goede vrienden.

Het boekwerk is dus niet bedoeld voor verspreiding in ruime kring, maar toen ik hem enkele jaren geleden benaderde met de vraag of ik zijn *Memoriaal* mocht bespreken in

Tussen Paradijs en Toekomst, had hij daar geen bezwaar tegen. Hij maakte alleen een voorbehoud voor een onderdeel, waarover pas gepubliceerd zou mogen worden 'als hij er niet meer zou zijn'. Dat gaat over de liquidatie van een (vermeende?) verrader in augustus 1942 op landgoed De Utrecht. Daarover verderop in dit artikel.

Eugène van der Heijden, 14 juni 1920 – 23 april 2003

Memoriaal is een indrukwekkende uitgave, omdat Van der Heijden niet alleen de activiteiten van de verzetsgroep, waar hij bij betrokken was, gedetailleerd heeft vastgelegd, maar ook inzicht geeft in zijn drijfveren, zijn twijfels, zijn angsten, zijn schuldgevoel (!). En zijn diepe teleurstelling, zoals toen na de val van de Berlijnse muur de Bal-

kan in de jaren negentig een bloedig slagveld werd – de mensheid bleek geen les ten hebben getrokken uit de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog.

In dit verband is vooral de toespraak die hij in 1992 in Waalre heeft gehouden van belang. Daarin gaat op hij zoek naar het antwoord op de vraag wat de diepste motivatie is die mensen tot verzet drijft; om hun leven op het spel zetten om dat van een ander te redden. 'Veel motivaties zijn denkbaar: God, vaderland, politiek-maatschappelijk idealisme, sociale bewogenheid; en ze hebben allemaal hun geldigheid. Maar de enige die alle andere verdringt, die de zuiverste is, het meest ontdaan van eigenbelang, die van alle tijden blijft, toen en nu, is de roep om hulp van wie slachtoffer is van onrecht; de vervolgte, de vluchteling, de mens in doodsnood. Dan kan het gebeuren, dat plotseling - zonder dat je het zoekt - een appèl aan jou wordt gericht, aan jou persoonlijk. Dan is 'nee' zeggen niet eens meer mogelijk, ook al knijpt de angst je keel dicht.'

Toen Van der Heijden deze woorden uitsprak, had hij niet zichzelf voor ogen, maar Jan van Dongen, een ondergedoken student, die hand- en spandiensten verrichtte voor het verzet. Van Dongen vertelde eens aan een van de leden van de zetsgroep dat hij doods- en doodsbang was, maar desondanks altijd beschikbaar. Op 7 september 1944 is de student, die deel uitmaakte van de verzetsgroep rond Piet Leermakers in Biest-Houtakker, door de Duitsers doodgeschoten. Ook Leermakers zelf is toen omgebracht. In de ogen van Van der Heijden was Van Dongen, 'een bescheiden en toegewijde werker', een held.

Vrouwen op een voetstuk

In zijn toespraak in Waalre zette hij ook de talloze, naamloze vrouwen op een voetstuk, die tijdens de oorlog onderdak hadden aangeboden aan onderduikers 'alsof het hun eigen zonen waren'. 'In de Brabantse steden en dorpen woonden veel van die moeders. Het was een humanitair verzet tegen willekeur en onderdrukking in zijn zuiverste vorm'. Hij moet daarbij ongetwijfeld gedacht hebben aan zijn eigen moeder. Daarover vertelt hij de volgende anekdote, zonder zijn moeder met naam te noemen. Maar uit een interview is bekend dat het verhaal over haar ging en dat de 'gerespekteerde vriend' waarvan hij rept Karst Smit was.¹ Deze marechaussee vormde samen met Eugène van der Heijden de spil van de organisatie in Hilvarenbeek die mensen hielp, die op de vlucht waren voor de Duitsers.

'Met een van mijn meest gerespekteerde vrienden uit het verzet bezocht ik kort na de oorlog de vrouw, die tijdens de oorlog in haar huis talloze vluchtelingen onderdak had geboden en er haar man en twee zonen bij had verloren. Mijn vriend voelde zich niet zo gelukkig met de verwickelingen van na de oorlog en vroeg haar: "Ach mevrouw, als U toen geweten had, hoe het nu allemaal loopt, zou U dat in de oorlog dan allemaal gedaan hebben?" Waarop zij antwoordde - onvergetelijk voor wie dat hoorde uit de mond van deze moederlijke en eenvoudige vrouw: "Maar jongen, hoe kun je dat nou zeggen? Als ik toen geweten had wat het betekent je man en zonen te verliezen, dan zou ik nog veel beter voor al die mensen zijn geweest". Mijn vriend kon toen alleen maar zeggen: "Nee, beter dan u geweest bent, was niet mogelijk geweest".'

Familie Van der Heijden in verzet

Vanaf de eerste dag dat de oorlog uitbrak voelde Eugène van der Heijden een sterke drang om in opstand te komen tegen de Duitse bezetter, en dat gold voor de hele familie. Vader Jos van der Heijden, zijn vrouw Lisa Peeters, en de kinderen Eugène en Marcel (beiden onderwijzer), Gustaaf (Staf), Lisette, Sjef en Willy, allemaal zouden ze betrokken raken bij de hulp aan joden, geallieerde piloten en andere onderduikers. Hun woning op de Diessenseweg (nu nr. 105) zou vanaf 1941 een doorgangshuis worden voor deze mensen, die via de hulplijn Dutch-Paris aan arrestatie door de Duitsers probeerden te ontkomen.

De eerste 'verzetsdaad' van Eugène en zijn oudste zus was op 12 mei 1940, de derde dag van de oorlog, toen zij op de Diessenseweg staande werden gehouden door een Duitse officier, die inlichtingen wilde over het gebruik van een nabije timmerfabriek. Eugène en zijn zus deden, tot boosheid van de officier, net of ze hem niet verstonden. Het was een onschuldig voorval, maar eigenlijk had niemand enig idee van de gevaren die verbonden waren aan provocatie van de Duitsers, ook als het ging om kwa-jongensachtige vergrijpen. In zijn algemeenheid was men zich nauwelijks bewust van de risico's, en ook later, toen het verzet op volle toeren draaide, werd er ondanks alle

¹ Tv-interview 1995, Belbo producties, o.a. in opdracht van het Verzetsmuseum Amsterdam

voorzorgsmaatregelen, op cruciale momenten ondoordacht en onvoorzichtig gehandeld. Van der Heijden: 'Ik weet het uit ervaring. Het enige excuus is, dat de meesten van ons toen te jong waren voor de onverwacht zware eisen, die ons gesteld werden. Als twintigjarige verantwoordelijkheden dragen voor leven en dood was een zware last, een last die vaak nog door blijft wegen in het latere leven. En een oudere generatie die met wijze raad uit eigen ervaring kon putten, was er uiteraard niet. Het verzet moest met grote schade en verdriet door jonge, onervaren mensen vanuit het niets opnieuw geleerd worden'.

In een video-opname, gemaakt door studenten van de Academie voor de Journalistiek, zegt Van der Heijden daarover: 'We waren ons bewust van gevaren die we liepen. Maar het was nou eenmaal nodig dat je risico's nam. Dat moest, soms nam je teveel risico en je werd te overmoedig omdat het te gemakkelijk ging.'²

Riskante leeftijd

'Mijn jongere broers en vrienden, allemaal in de riskante leeftijd van 16 - 18 jaar, waren er heel actief in. Ikzelf was gelukkig een drietal jaren ouder (Eugène was bijna twintig toen de oorlog uitbrak, E.N.), in beslag genomen door studie en werk, en dus wat voorzichtiger en minder impulsief. Toen mijn broers en zus op 31 augustus, koninginnedag 1940, de vlag uitstaken, heb ik die toch maar gauw binnengehaald. Mijn drie jaar jongere broer Staf, schrok in zijn verzetswil voor geen enkel bravourstuk terug'.

Zo verstoorde Staf met enkele vrienden een bijeenkomst van de NSB in Hilvarenbeek, en haalde hij op een nacht het portret van Mussert uit het gemeentehuis en gooide het in een waterput. 'Als NSB-leider Mussert in Tilburg een propaganda-mars houdt, doorbreekt hij de afzetting, springt op de treeplank van Musserts auto en verwijt hem diens landverraderlijk optreden. Een NSB-lijfwachter slaat hem met knuppels van de auto af...'

En: 'Zijn verzet tegen het onrecht van de Duitse bezetting was zo absoluut, dat het alleen maar kon eindigen tegen de prijs van zijn eigen leven. Hij is voor mij het meest betreunde verlies geweest', schrijft Eugène in zijn Memoriaal.

Het tarten van het gezag, in dit geval de Duitse bezetter, zat de Van der Heijdens ook wel een beetje in het bloed, blijkt uit het Memoriaal. Vader Van der Heijden had voor de oorlog een sigarenfabriekje, en om de accijnzen te ontduiken moesten de kommiezen zo nu en dan om de tuin geleid worden. Eugène en zijn broers maakten er een sport van om uit handen van de belastingambtenaren te blijven.

In zijn Memoriaal wijdt Van der Heijden ook een aantal passages aan zijn politieke en maatschappelijke bewustwording. Het eerste oorlogsjaar noemt hij een 'versnelde innerlijke groei naar volwassenheid'. Veelzeggend is het voorbeeld van het gebruik van wapens in het verzet. Een Drentse verzetsvriend bood hem ergens in 1942 een pistool aan, maar Eugène weigerde het wapen omdat hij het zinloos vond. 'In 1940 zou ik dat wapen enthousiast aangenomen hebben'.

Een ander voorbeeld is de zogenaamde Ariërverklaring, die iedereen die voor de overheid werkte, in oktober 1940 moest tekenen van de Duitse bezetter. Van der Heijden, onderwijzer, tekende net als duizenden andere Nederlanders. Later vraagt hij zich af hoe hij zijn handtekening heeft kunnen zetten: 'We zagen alleen maar de belachelijkheid ervan, niet dat we er het doodvonnis van onze joodse landgenoten (en zigeuners) mee ondertekenden. Dat ontdekten we pas later. Het blijft als schuldgevoel aan me knagen.'

² Spel met Grenzen; redactie Astrid Balsink, Chris Kolmeijer en Daniel de Wit. Academie voor de Journalistiek in Tilburg, jaren negentig.

Politiek-ideologisch voltrok zich een versnelde groei naar een politiek-maatschappelijke bewustwording, noteert hij over zichzelf, zonder dat overigens concreet in te kleuren. Zijn geschriften overziend zou je kunnen zeggen dat zijn leidraad was dat wat in 1948 in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens is vastgelegd: Vrijheid en gelijkheid, geen discriminatie, geen onmenselijke behandeling, vrijheid van geweten, godsdienst en mening, recht op asiel, enz.

Arrestatie familie Van der Heijden

De familie Van der Heijden heeft een hoge prijs betaald voor de verzetsactiviteiten. Vader Jos en de zonen Staf en Marcel werden in januari 1944 door de Duitsers gearresteerd en naar concentratiekampen gestuurd. Jef van der Heijden, toen 17 jaar oud, werd enige tijd daarna op zijn onderduikadres opgepakt, gemarteld en opgesloten in de staatsgevangenis in Den Bosch, in afwachting van executie. Kort voor het einde van de oorlog kon hij met andere politieke gevangenen ontvluchten.

De achterblijvende familieleden werden bij wijze van represaille uit hun huis aan de Diessenseweg gejaagd. Het heeft na de oorlog nog lang geduurd voor er zekerheid was omtrent het lot van vader Van der Heijden en de twee jongens. Op 16 maart 1946 maakte de familie in een overlijdensadvertentie in *De Hilverbode* bekend dat vast was komen te staan dat Josephus Cornelis van der Heijden in maart 1945 in het concentratiekamp te Bergen-Belsen op de leeftijd van 58 jaar was overleden. Of de twee zonen nog in leven waren, was ongewis. Moeder Van der Heijden heeft de hoop nooit opgegeven, getuige het feit dat ze de achterdeur van haar woning niet op slot deed, voor het geval Staf en Marcel onverwacht thuis zouden komen.

Er is geen bevestiging gekomen van hun dood, maar in een interview op tv vertelde Eugène dat het vrijwel vaststaat dat zijn broers op 3 mei 1945 tragisch zijn omgekomen bij een geallieerd bombardement.³ Staf en Marcel zaten in het concentratiekamp Neuengamme (nabij Hamburg in Duitsland), en toen de geallieerde troepen oprukten, werden duizenden gevangenen naar drie schepen op de Oostzee overgebracht. Geallieerde vliegers zagen de schepen aan voor Duitse transportschepen, en brachten ze tot zinken.

De vraag die, ook na lezing van het Memoriaal, onopgehelderd is, is waarom niet alle Van der Heijdens zijn ondergedoken toen bleek dat de Duitsers de verzetsgroep Smit-Van der Heijden in het vizier hadden.

Zeer waarschijnlijk als gevolg van verraad, kwamen de Duitsers er achter wie er allemaal bij de verzetsactiviteiten betrokken waren. In de week van zaterdag 13 tot en met zaterdag 20 november 1944 verrichtten ze een reeks arrestaties. Eugène, Karst Smit en enkele anderen konden op het nippertje onderduiken. Andere familieleden van Van der Heijden werden aangehouden, verhoord, maar kort daarna toch weer vrijgelaten. Zes weken later stonden er echter opnieuw overvalwagens voor het huis aan de Diessenseweg, en die arrestatie was fataal.

Afschuwelijk dilemma

Een groot risico voor de verzetsmensen was dat ze niet wisten wat voor vlees ze in de kuip hadden met andere illegale werkers en met de mensen die ze de grens over moesten smokkelen. In zijn Memoriaal noemt Eugène van der Heijden drie gevallen van onbetrouwbare onderduikers. Een Nederlandse Engelandvaarder, een Canadese piloot van Duitse afkomst, en een jongeman die ook naar Engeland wilde. De eerstgenoemde persoon werd naar Frankrijk overgebracht en daar door de illegaliteit vastgezet in afwachting van het einde van de oorlog. De Canadese piloot werd ontmaskerd als een Duitse

Karst Smit, 10 juni
1917 - 16 juli 2003

³ Zie noot 1.

infiltrant, hij werd door een van de marechaussees doodgeschoten. De jongeman viel op, omdat hij in zijn tas een boekje had met alle adressen van de pilotenlijn waar hij ondergedoken had gezeten. Hij was toen al op een locatie van het verzet in Brussel.

De vraag was of het om een naïeve avonturier ging, of een spion van de Duitsers. Eugène van der Heijden moest dat uitzoeken, een opdracht die hij omschreef als 'de zwaarste missie uit mijn oorlogsleven'. En: 'Het betrof de meest tragische en emotionele episode uit onze verzetsjaren.' Zijn hele leven heeft hij er gewetenswroeging over gehad. Om de organisatie niet in gevaar te brengen, moest de jongeman uit de weg geruimd worden. Er waren grote twijfels over een morele rechtvaardiging van deze executie. De twee marechaussees die het vonnis zouden voltrekken, raadpleegden daarom een dominee in Tilburg. Uiteindelijk besloot men toch om de jongeman te doden. Zijn lijk werd gedumpt in het Goorven in De Utrecht, waar het na een paar dagen door een boswachter werd gevonden. In De Telegraaf verscheen op 6 augustus 1942 zelfs een bericht over 'Een raadselachtig geval te Hooge en Lage Mierde'.

De dood van de jongeman heeft Van der Heijden zijn hele leven achtervolgd: 'Voor mij was dit gebeuren het ergste wat me in de oorlog overkomen is. Je bent bezig mensen te redden en om mensen te kunnen blijven redden stuur je een naïeve zielepoet de dood in. Ik ben er voor mezelf nooit mee in het reine gekomen, al liggen honderd-en-een excuses voor het grijpen'.

Wegversperring in de Doelenstraat, bij de opmars van de Engelse troepen, oktober 1944.
Foto Nationaal Archief

Tot slot nog een bizarre beschuldiging, die de Beekse politiemann M. ('niet de dapperste tijdens de bezetting') uitte aan het adres van Eugène van der Heijden. In het voorjaar van 1946 verspreidde deze agent het gerucht als zou Eugène dubieus hebben gehandeld tijdens de oorlog. Hij zou van de Duitsers vrijstelling hebben gekregen van de plicht om een radiotoestel in te leveren. Rara hoe kon dat? Er volgde een officieel onderzoek door het Bijzondere Gerechtshof in 's-Hertogenbosch. Een jaar later volgde de uitspraak: onvoorwaardelijke buitenvervolgstelling. M.a.w. er was geen enkele grond voor de beschuldiging.

Wat bleek, Van der Heijden had dat verzoek gedaan namens het klooster in Diessen, omdat de moeder-overste niet de gang naar de *Sicherheitsdienst* in 's-Hertogenbosch durfde te maken. Zijn handtekening stond dus op het document. Omwille van de ouden van dagen in deze *Krankenanstalte* werd het verzoek door de Duitsers overigens gehonoreerd.